

पिढ्यांची कथा - भाग ७ - बाळेमामी, आते आजी.

(बाळाबाई लिंग्रस, १८७५ ते १९६०)

(अशिक्षित, अक्षरओळख.

पती राजाराम लिंग्रस, फोंडाघाट)

बाळेमामी लिंग्रस ऊर्फ 'बाळे' हे 'बा'चं पाचवं आणि सर्वांत धाकटं अपत्य व दुसरी मुलगी. बाळेचा जन्म हुबळीचा. ती अशिक्षित होती किंवा तिला जेमतेम अक्षरओळख असेल. तिच्यापेक्षा वीस वर्षांनी लहान असलेल्या तिच्या भाचीला, आक्काला, (बापूंची मोठी मुलगी शांता) मी जसं पोथ्या, वर्तमानपत्रं वाचताना बघितलेलं आहे तसं बाळेमामीला काही वाचताना किंवा जप करताना पाहिल्याचं मला आठवत नाही. माझ्या आठवणीत ती नऊवारी लुगडं, चोळी, अर्धवट पिकलेल्या केसांचा अंबाडा, मोट्टं, पिंजरेचं मेण लावून लावलेलं कुंकू, हातात सोन्याच्या व काचेच्या हिरव्या बांगड्या, गळ्यात दोन वाट्यांचं दुपदरी मंगळसूत्र अशी आहे. मुंजीतल्या फोटोत ती स्थूल नव्हती पण नंतर स्थूल झाली होती. डुलत डुलत चालायची.

बाळेमामी पुण्याला आमच्या घरी माझ्या स्मृतीनुसार दरवर्षी येत असे. तिचं लग्न फोंड्याचे राजाराम लिंग्रस यांच्याशी झालं होतं. कधी कधी तेसुद्धा तिच्याबरोबर येत.

बाळेमामी आली की स्वैपाकघरात ठाण मांडायची. ती सुगरण होती व तिला स्वैपाक शिकवायची हौस होती. ती शेवया, पुरणपोळ्या, गव्हेले यासारखे कठीण पदार्थ उत्तमरित्या करायचीच पण तिच्या रोजच्या भाज्याही चवदार असत. बाळेमामीच्या आम्हाला शिस्त लावण्याच्या प्रयत्नांमुळे मी तिच्या वाऱ्यालाही उभी राहात नसे. मी बाबूकडे (माझे वडील) तिच्या तक्रारी सांगत असे. "हे बघ, ती जुन्या काळात वाढलेली आहे. तिच्या

उपदेशाकडे तू दुर्लक्ष कर. पण तिच्यासारखा स्वैपाक करायला शिकलीस तर काही बिघडणार नाही." ह्या (बाबूच्या) किंवा बाबांच्या उपदेशाकडे मी दुर्लक्ष केलं. (त्याचा मला आता पश्चाताप होतो.)

बाळेमामी फार आग्रह करायची. जेवताना पानातला पदार्थ संपला की "नको नको" म्हटलं तरी वाढायची. "पानात काही टाकायचं नाही" ह्या नियमामुळे मी न आवडणारा पदार्थ, बहुतेक भाज्या, प्रथम संपवायची. ती लगेच तो पदार्थ वाढायची. म्हणून मी तिच्यावर वैतागत असे. कदाचित बापूंच्या राज्यात तिला ही सवय लागली असेल. मी पोटभर जेवले नाही असं तिला वाटलं तर झोपायच्या आधी परत मला खाऊ घालायचा प्रयत्न करायची.

तिचं दुसरं वैशिष्ट्य होतं. ती डोक्याला खूप खोबरेल तेल थापायची. तिच्या उशा तेलाने थबथबलेल्या असत. ती माझ्या वेण्या घालू लागली तर माझ्या डोक्यावर पाव वाढी तेल चोपडायची. माझ्यामते तेलाविना भुरभुरलेले केस सुंदर! तिच्या मते ते कामकरणीच्या मुलीसारखे. शिवाय "तेलाने मेंदूची वाढ होते. डोकं शांत राहतं." असंही तिचं मत होतं. माझं डोकं तर तिच्या तेल प्रकरणाने गरम व्हायचं.

मला 'अंब्रेला कट'चे फ्रॉक खूप आवडायचे. गरगर फिरलं की ते फुगारायचे. काकीआई (नरहरीची पत्नी) हिच्याकडून मी ते हौसेने शिवून घेतले होते. मी गरगर फिरत ते फ्रॉक आरशात बघायची. बाळेमामीला ते मुळीच आवडायचं नाही. "हे काय घातलंय? फिरलीस की मांड्या उघड्या पडतात. या वयात (वय सात ते आठ) ते शोभत नाही. नवव्या वर्षी तर आमची लग्न झाली होती. तुला परकर पोलका घातला पाहिजे." असं ती म्हणायची. आक्का तिला दुजोरा द्यायची.

"तुमची झाली म्हणून माझं एवढ्या लवकर होणार नाही. मी खूप शिकणार आहे. मला लग्नच करायचं नाही. आणि मी अस्सेच फ्रॉक घालणार." ह्या धर्तीच्या माझ्या उत्तरावर ती म्हणायची, "बाबूची हिला फूस आहे. मुलींना मुळीच शिस्त लावत नाही." (ते खरं होतं. तसं बाळेमामीच नव्हे तर खूप लोकांचं मत होतं.)

"स्लीकलेस घालणार, लिपस्टिक लावणार" वगैरे माझ्या बडबडीवर तिने "नवऱ्याच्या घरी हवी ती थेरं करा. आमच्या घरी असलं चालणार नाही." असं म्हटल्यावर "हे तुझं घर नाही, माझ्या बाबांचं घर आहे" असं मी उत्तर दिलं. तेव्हा तिला वॉर्ड वाटलेलं मला आठवतंय. "खरंय बाई तुझं" असं म्हणाली होती.

फोंड्याहून बाळेमामी १९११-१२ सालच्या सुमाराला भावाकडे राहायला आली. तिच्या यजमानांना रेल्वेत नोकरी मिळाली होती. त्यांना 'पारसल बाबू' म्हणत. नंतर भावांची मुलं मनोहर, नरहरी, गंगाधर, स्वतःची मुलगी सुशीला व तिचा स्वतःचा आईवेगळा पुतण्या रमाकांत या सर्व मुलांचा तिने प्रेमाने संभाळ केला. भावांच्या बायका गेलेल्या असल्याने स्वैपाकाची जबाबदारी तिची होती. रेगेंच्या घरात तिला मानाचं स्थान होतं. आक्का तिच्यासमोर दबून असे.

माझ्या मोठ्या भावाचा (नरहरीचा मोठा मुलगा यशवंत) विवाह ठरला तेव्हा वधूचे दागिने करायला टाकायला बाबा (बाबू), बाळेमामी व मी- मी पुढे, मधे बाबा व शेवटी बाळेमामी डुलत डुलत अशी वरात लक्ष्मीरोडच्या सोनाराकडे गेली. मी आधुनिक (वय सोळा) म्हणून, बाळेमामी मानाची म्हणून आणि बाबा पैसे देण्यासाठी. मला वाटलं मी नाजूक दागिने निवडणार. पण तसं झालं नाही. "दागिने कसे घसघशीत हवेत" असं म्हणत बाळेमामीने मोठ्ठा तन्मणी व रुंद तोडे निवडले. माझं कुणीच ऐकलं नाही. एकाना मला थोडी अक्कल आली होती. मी तोंड बंद ठेवलं.

बाळेमामी तिच्या यजमानांना 'अहो' म्हणायची. ते घारेगोरे होते. आमच्या ल्हानपणी ते पुण्याला आले की आम्हाला वाकुल्या करून दाखवायचे. आम्हीही त्यांच्यासारखी तोंडं करायचो. त्यांच्याकडे एक काठी असे. मुलांना भीती दाखवून शिस्त लावायचं काम त्यांना रूढीनं दिलेलं होतं. "ह्या मुलांना शिस्त लावा" असं त्यांना मोठी माणसं सांगत. आम्ही कुणालाच घाबरत नव्हतो. त्यांना उलट उत्तरं देत असू. ते वैतागून आम्हाला "बाबूची ओवाळलेली काठी! ह्यांना काठीने बडडलं पाहिजे" असं म्हणत. आम्हाला त्यांच्या टिकेची मुळीच पर्वा नव्हती.

मी बारा वर्षांची असताना काकीआईबरोबर बाळेमामीच्या घरी फोंड्याला गेले होते. तिचं तीन खोल्यांचं बैठं, कौलारू घर होतं. समोर लिंग्रसांचा मोठा वाडा होता. सभोवार शेत पसरलं होतं. एव्हाना मला शिस्त लावण्याचा प्रयत्न बाळेमामीने सोडून दिला होता. व जेवण सोडून संबंध दिवस मी इतर मुलांबरोबर शेतात हुंदडत असे. पाऊस पडल्यावर शेतातून छोटे छोटे झरे वाहू लागले. त्यातून मासे आले. मला खूप मजा आली. रोज बाळेमामीचे जेवण आणि शेतात हुंदडणं हा अनुभव मला आगळा वेगळा होता.

आतेमामीकडे, बाळेमामीच्या मोठ्या बहिणीकडे खूप दागिने, पैसे व शेती होती. लिंग्रसांचीही परिस्थिती मला छानच दिसली पण बाळेमामीला काहीतरी उणेपणा जाणवत होता असं मला वाटतं.

तिला सुशीला नावाची एकच सद्गुणी मुलगी होती.

रेगे कुटुंब पुण्याला राहायला गेल्यावर बाळेमामी फोंडाघाटला तिच्या घरी राहायला परत गेली. तेव्हा ती पंचावन्न वर्षांची होती. माझ्या आठवणीतली बाळेमामी सत्तरीच्या आसपासची आहे. तेव्हा ती एवढा स्वैपाक करू शकत असे हे कौतुकस्पद होतं.

बाळेमामी, आक्का ह्यांच्या मनात त्यांचं बांधीव बालपण आणि आमचं मुक्त बालपण याची तुलना होत असेल. आमच्याविषयी थोडी असूया वाटत असेल. त्यांच्या वयानुसार आम्ही 'त्यांना मानाने वागवू, त्यांच्या आज्ञा पाळू' अशी अपेक्षा होती. आम्ही, त्यातल्या त्यात मी उद्धट होते. माझ्या वागण्याबद्दल बाबा कधी मला रागवत नसत. याचाही त्यांना राग येत असेल. त्यांना काही वाटो पण मला त्यांच्यावर पडलेल्या बंधनाचं वाईट वाटतं. त्यांच्या हुशारीला व कतृत्वाला वाव मिळाला नाही हे खरं. खेळायच्या बालवयातच त्या स्वैपाकघरात कोंडल्या गेल्या. नंतर अहो गेले, बाळेमामी तिच्या मुलीकडे राहायला गेली. मी अमेरिकेला येण्यापूर्वी तिला भेटायला गेले तेव्हा ती अगदी दमलेली होती. (१९६२)

'बा'ची मुलं अण्णा, आतेमामी, बापू, काका व बाळेमामी ही सगळी टी.बी. झालेल्या नातेवाइकांच्या संपर्कात होती. त्यांची सेवा करत होती. पण त्यांना कधी टी.बी. झाला नाही. त्यातले पुरुष फारसे घरात

नसायचे, त्यांच्यावर परत परत बाळंतपणाचा ताण नव्हता. हे सगळं खरं असलं तरी बाची मुलं निसर्गानेच ठणठणीत केली होती हेही खरं. टी.बी., प्लेग, कॉलरा, देवी ह्यांच्या चक्रातून ती सगळी तगून राहिली.

१९६४ मधे बाळेमामी गेली. तिचं क्रियाकर्म तिने लहानाचा मोठा केलेला तिचा पुतण्या रमाकांत लिंग्रस यांच्या घरी झालं.

तिच्यामागे तिची मुलगी सुशीला व तिची सहा मुलं हयात होती.